

Loutring en Ragnarok

Loutering en Ragnarok

Een lofzang op Douwe Boersma, econoom,
meubelmaker en filosoof

Jan Willem en Jan Snippe

Schrijvers: Jan Willem Snippe en Jan Snippe

ISBN: 9789461935670

Uitgegeven via: mijnbestseller.nl

Print: Printforce, Alphen a/d Rijn

© Jan Willem en Jan Snippe, 2012

De aanleiding

De kern van mijn lofzang is dat ik heb ontdekt dat er in feite maar één echte tegenslag bestaat in het leven. Dat is het moment waarop je merkt dat het tussen je oren niet meer werkt. Ik ben een heiden, dus met doodgaan heb ik niet zoveel problemen. Ik ben niet bang voor de hel en het paradijs ervaar ik regelmatig op deze planeet.

Mijn schoonvader, Douwe Boersma, was een groot deel van zijn leven econoom. Hij heeft goed voor zijn gezin gezorgd en merkte na zijn pensioen dat het leven veel meer te bieden heeft dan werken en voor een gezin zorgen. Hij had, net zoals veel van die niet gelauwerde helden, niet de keuze om lekker aan zichzelf te sleutelen. Hij moest voor de kost zorgen en dat kostte tijd, veel compromissen. Hij zorgde ervoor dat de schaarste aan geld beperkt bleef in de jaren dat zijn kinderen opgroeiden. Een nadeel voor hem was dat, door de schaarste aan geld te beperken, de schaarste aan tijd groot was. Na zijn pensioen had hij opeens tijd en na zijn eerste hartaanval wist hij het zeker, er waren nog mooie dingen in het leven, gewoon een kwestie van schakelen en aanpassen. Hij werd meubelmaker, hij was altijd al verliefd op hout. Eindelijk kon hij daar aan toegeven en ontdekken dat het ontwerpen en dromen over vormen en constructies iets geweldigs kon zijn. Waar de ratio een groot deel van zijn leven had beheerst, ontdekte hij de boeiende kant van de irratio, de chaos van ongeplande gebeurtenissen die tot spontaniteit en improvisatie leidt. Een mens moet kunnen vergelijken, hij ontdekte de andere kant van het leven dat hij altijd had geleefd. Hij werd een meubelmaker in hart en nieren, een kunstenaar. Bijzondere houtverbindingen, metaforen in de meubelstukken, hij praatte erover zoals een kok over zijn meestergerecht. Hij ontdekte dat het bedenken en maken, het proces, het mooiste deel was. Het tot stand brengen van iets kan meer waarde hebben dan de baten of het nut van het resul-

taat. Wie dat ontdekt is weer een beetje wijzer geworden. Als bedrijfseconoom kon hij niet op deze wijze denken. Winstoptimalisatie, winstmaximalisatie, rendement, kostenverbijzondering, efficiëntie, korte termijn, allemaal termen die hij kende en waarmee organisaties overeind moeten blijven. Als meubelmaker kon hij op een andere manier genieten van een mooi meubelstuk dat hij had gecreëerd. Het gaf hem meer voldoening dan een administratief systeem bouwen of een onderneming reorganiseren. Die dingen leken zo beperkt en tijdelijk in vergelijking met een mooie tafel of kast.

Ooit vertelde hij me dat de meeste dingen die hij voor zijn pensioen had gedaan betekenisloos leken in vergelijking met de tijd dat hij meubels maakte en tijd had voor zijn kinderen en kleinkinderen. Door zijn pensioen had hij tijd veroverd en hij deed er dingen mee die hij, achteraf gezien, liever eerder in zijn leven had gedaan. Hij was een autodidact, iemand die al op jonge leeftijd zijn eigen pad moest uitstippelen. Hij bepaalde zijn eigen koers en liet zich zelden door anderen beïnvloeden. Eigenwijs dus, begrijpelijk, hij maakte zich iedere dag weer wijzer. Zijn eigenwijsheid hield hem door de jaren heen overeind en maakte hem waardevol tot de laatste dag van zijn leven. Sommigen vonden hem wel eens een zwartkijker. Ik heb dat nooit begrepen, alles wat hij heeft gedaan is kenmerkend voor een optimist. Douwe en ik verschilden in dit opzicht, wij waren twee verschillende soorten optimisten. Vooral hij was de rasoptimist, getuige zijn wijze van handelen en leven. Hij zag altijd mogelijkheden, was creatief en berustte nooit. Daar waar ik mij bloemrijk uitte over al het mooie op deze wereld, sprak hij niet in termen van kleur en schoonheid. Een enkele keer zei hij dat hij een zondagskind was maar voor "vrolijke Frans in het openbaar" heeft hij nooit hoge cijfers gehaald. Net als iedere optimist moest hij ook wel eens even stoom afblazen. Hij kon dit op een zeer scherpe, langdurige en intense wijze doen waardoor

zijn imago iets kreeg van een optimist met een brede zwarte rand.

Wij hadden enkele belangrijke overeenkomsten, één daarvan was ons ondernemerschap. We konden er eindeloos over praten en toen zijn longen het al heel slecht deden, lukte het hem altijd weer zich bijna letterlijk op te pompen als we in discussie en debat raakten.

Deze lofzang is voor mijn schoonvader, Douwe Boersma. Hij heeft me heel veel dingen geleerd en hij heeft me voor een groot deel gevormd. Nog steeds voel ik me goed bij de gedachte dat hij me vertrouwen gaf en hielp.

Zal ik hem missen?

Ongetwijfeld, maar hij zit zo diep in mijn geest verankerd dat ik hem nu, ook na jaren, nog regelmatig laat praten, intern overleg noem ik dat. 'Hoe zou Douwe daar over denken?' vraag ik me dan af. Meteen verschijnt zijn beeld voor me. Ik hoor hem praten over wat me dwars zit. Dat zit in me, dat gaat pas weg op het moment dat mijn geest het laat afweten.

Jan Snippe

De inleiding

Douwe Boersma was geen goeroe en hij had ook geen discipelen die hun evangeliën over hem zullen schrijven. Dat neemt niet weg dat veel kerels zoals Douwe Boersma wel een lofzang verdienen. Een opsomming van zijn mooie eigenschappen zagen mijn vader en ik niet zitten. We hebben genoeg in ons hoofd over hem en bij veel situaties nemen we de tijd en stellen ons voor hoe hij er tegenaan zou hebben gekeken. Op die manier dragen we hem nog steeds in ons. Als we praten over de alledaagse problemen genieten we ervan om soms heerlijk weg te dwarrelen en ons allerlei voorstellingen te maken bij de gevolgen van de gebeurtenissen waar we het over hebben. Denken en praten in “wat zou kunnen zijn”, daar zijn we goed in. Als het er eenmaal is vinden we het niet zo boeiend meer, tenzij het iets is dat we kunnen ruiken en bewerken. We hebben besloten om een verhaal te schrijven, een bizar avontuur. Het verhaal wordt aangevuld met enkele elementen die het verhaal tot een avontuur maken, niet meer en niet minder. Niets van dit verhaal is echt gebeurd. Alle gebeurtenissen die we beschrijven hebben nooit plaatsgevonden. Nagenoeg alle uitspraken en afwijkende gedachten in dit verhaal zijn echter historisch. Sommige dingen zijn bijna gebeurd, het is en blijft echter een verzonnen verhaal met historische uitspraken. Hoewel de lofzang aan hem is gericht, speelt hij geen hoofdrol in het verhaal. Hij is de soufleur die veelal aan zijn ronde tafel in de achterkamer zit, nadenkt, adviseert, inspireert en regisseert. Enkele hoofdrolspelers hebben aan het eind van dit verhaal een relatie met hem omdat hij een rol ging spelen in hun leven.

Marein, een kleindochter van Douwe, zei het heel treffend tijdens haar grafrede voor haar opa. ‘Met opa kon je niet alleen goed praten, opa durfde ook met je te dromen.’

Een man van het gezin, maar met het verstrijken van de tijd zaten er steeds vaker andere mensen aan die ronde tafel in de

achterkamer. Mensen die hem vertrouwden omdat hij aandacht voor hen had, naar hen luisterde en met goede raad kwam. Zo heeft hij niet alleen veel betekend voor zijn kinderen en kleinkinderen. Met zijn tijd en aandacht voor anderen bracht hij trots en zelfvertrouwen bij veel mensen die dat heel goed konden gebruiken. Kortom, hij was een kerel die veel heeft achtergelaten voor andere mensen. De bijzondere meubels spreken voor zich, ze kennen allemaal hun eigen verhaal. Zijn gedachtegoed is minder zichtbaar maar de waarde is groot.

Mooi als je zoiets kunt vaststellen na een lang leven.

Jan Willem Snippe

Deel 1

Doodgaan? Alleen als ik tijd heb!!

Onderdeel 1 van deel 1

Heerlijk eerlijk

In dit souterrain onder een dijkwoning woonde ik voor het eerst alleen. In de Zaanstreek barst het van de dijken. Mensen bouwen dijken om het water uit de buurt te houden. Graaf Floris de Vette begon ermee in de elfde eeuw, slimme vent. Hij was niet zo handig met het zwaard, lastig voor een graaf in die tijd. Toch lagen er grote kansen voor hem, iedereen die wel handig met een zwaard was, had een schuldcomplex.

“Deus lo vult,” riepen de geestelijken in die dagen en met angst voor de banvloek of een slecht geweten trokken de onnozele edelen ter kruistocht, gevolgd door hun nog onnozelere krijgsknechten. Menig achterblijvende graaf in die dagen zou zeggen: ‘Mooi, dan schaak ik nu eens even een mooie vrouw en pik enkele gebieden in.’

Graaf Floris niet, die was al lang blij dat het rustig was. Hij kreeg de mogelijkheid om iets te roepen over sloten uitgraven en dijken opwerpen.

“Polderjongens” wroetten dag na dag in de modder, dat hielp onze graaf Floris. Menig econoom zou hem in die dagen hebben gezegd dat het onzin was wat hij deed, het leverde niets op. Graaf Floris dacht daar anders over. Net als de wetenschappers en bedenkers van machines en systemen liet hij zich door geen enkel religieus of economisch dogma tegenhouden. ‘Horigen, lijfeigenen, trek erop uit. Graaf sloten en werp dijken op. Jullie zijn vrij als je land creëert en dat bewerkt,’ riep hij naar al die arme sloebers die hij om zich heen had verzameld. En daar gingen ze, zwoegend en worstelend in de drek weerstonden ze noodweer en stormvloed, en wonnen stukje bij beetje hun land.

Graaf Floris zat te genieten op zijn burcht. Terwijl veel van zijn edele concurrenten zich doodvochten in naam van de Heer, veroverde hij zijn land met een leger van horigen die bewapend waren met spade en kruiwagen. Een zware strijd, maar wel een strijd waar men steeds meer bedreven in raakte. Een gevaarlijke vijand, zeker, de zee is genadeloos. Maar al met al was het toch beter om een robbertje met de zee te vechten dan met de hongerige krijgsknechten van een naburige graaf of hertog.

‘Deus lo vult?’ Niemand die het weet. De polderjongens vochten vermoedelijk aanmerkelijk gemotiveerder dan de krijgsknechten en ridders in Anatolië en het heilige land. Daar deden ze het voor God. De polderjongens deden het voor hun vrijheid en een stukje grond om van te leven. Kortom, visie en ondernemerschap waren onze graaf Floris de Vette niet vreemd. Uiteraard moesten de nieuwe landbezitters wel tienden afdragen over de opbrengsten van het verworven land.

Hij had mensen en hij had het beste ruilmiddel dat iemand zich kon voorstellen in die dagen, ondernemerschap en vrijheid.

Voor mij is graaf Floris de Vette dan ook de Nederlander der Nederlanders. Jammer dat "Nederland" nog niet bestond in die dagen, daardoor werd hij nooit kandidaat voor die onderscheiding.

Dankzij het gedachtegoed van graaf Floris zit ik in een souterrain van een dijkwoning op de Zuiddijk in Zaandam. Vroeger was hierboven een winkel voor sporttrofeeën. Daarboven zijn drie woonlagen en de Zuiddijk is een drukke winkelstraat die naar het hart van Zaandam loopt. Aan de ene kant kijk ik vanuit de woonkamer in een kleine tuin met een schuurtje. Naast de woonkamer is een kleine keuken met een buitendeur die in het kleine tuintje met het schuurtje uitkomt. Dat is de achterkant. Aan de voorkant zit een klein raampje dat me uitzicht biedt op de wand van een put. Daarop ligt een rooster waardoor ik de benen en het schoeisel van de voorbij lopende mensen kan zien. Een koekoek pleegt men zoiets te noemen. Zo was het toen ik hier woonde en zo is het nu ook nog. Toen stonden mijn bed, bureau, een bank en een tafel in deze ruimte, nu is het leeg. Er ligt wat troep en er staat een plastic stoel waarop ik op dit moment zit. In het keukentje staan nog enkele stoelen en een tafeltje met een Formicablاد uit de jaren vijftig. Ik kan ook koffie drinken want – zoals gewoonlijk – heeft Lineke, mijn altijd vooruitdenkende echtgenote, weer aan alle dingen gedacht die ik vergeet. Een tas met een thermoskan met koffie, bekers, koek, afwasspullen, noem het allemaal maar op. Ik heb zelf alleen aan het speldjesalbum gedacht. Dat moest mee, ik zit hier om te denken en om speldjes te verkopen. Alles eromheen is keurig doordacht door Lineke op dezelfde wijze als in de tijd dat we nog kampeerden en zij haar lijstje onderhield en gebruikte om niets te vergeten, Lineke is de homemanager.

De scheiding tussen dit souterrain en mij verliep pijn- en moeiteloos. Ik kwam op een flat terecht, meters hoger dan ik gewend was.

In die dagen leerde ik Lineke kennen. We zagen het wel zitten met elkaar, dus leerde ik haar familie ook kennen. Ik had meteen een klik met Douwe, de gesprekken aan de ronde tafel waren een feit. Ik weet nog dat onze eerste gesprekken over politiek gingen, niet mijn ding.

Als volleyballer kwam ik echter regelmatig achter de toen nog bestaande ijzeren muur. Hij wilde weten hoe het er daar aan toe ging. Ik vertelde hem over de misleiding die daar plaats vond. De meeste Oostblokkers wisten wel hoe het zat in hun land maar er was ook een groep die nog geloofde dat het bij ons in het westen niet deugde. Een foto met een rij mensen voor een winkel vormde het bewijs dat zoiets ook in het westen voorkwam. Ik keek dan en zei: 'Klopt, op oudejaarsdag voor een vuurwerkwinkel wel. Hoe kom je aan die foto?'

'Ze worden door bestuursleden van de partij verstrekt aan ons en aan nog duizenden anderen in het land,' was het steevastste antwoord. Ook van rijen bij de bakkers, net voor de kerstdagen.

Via de kunst, sport en de muziek zag men achter het ijzeren gordijn dat ze grootschalig belazerd werden. Rats... daar ging de muur, eind jaren tachtig. Niet dankzij politici maar vooral door artiesten, ondernemers en sportmensen. Die hebben geen embleem, kleur of ideologie te verdedigen, die kunnen rustig hardop zeggen: 'Joh, bij ons is het ook niet perfect. Bij ons gaat er ook van alles fout maar doorgaans kunnen we de dingen wel hardop zeggen. We hebben ook wel het gevoel dat er een redelijke hoeveelheid rechtvaardigheid is.'

Dat soort dingen boeide Douwe, hij wist maar al te goed dat je in Nederland ook maar moet hopen dat het nieuws klopt. De Oostblokker hadden gecensureerd nieuws in die dagen.

Wij hebben tegenwoordig “de kijkcijfers” die de waarde van het nieuws verminken.

Douwe en ik hadden regelmatig meningsverschillen op het gebied van politiek. Dat kwam omdat hij het allemaal erg serieus nam. Ik was geïndoctrineerd door de Oostblokkers en leefde in de overtuiging dat politiek in Nederland een groot toneelspel is, geregisseerd door een liberale oliemaatschappij met haar vazallen op de rechter flank, en een vakbondspartij op de linker flank. Een groot complot tussen die twee. Een derde partij, een religieuze club genaamd CDA, gelooft in de schepping. Dan kun je niet in evolutie geloven, en evolutie is ontwikkeling. Als de christenen zich hadden ontwikkeld – wat dus volgens hun dogma’s niet kan – dan waren ze het RDA geworden, Religieus Democratisch. Dan hadden de Moslims ook een plek gekregen in de politiek en had men geen christelijke politiek maar religieuze politiek bedreven. Dat zou beter passen in de ontwikkeling, religie is menseneigen, al tienduizenden jaren. Samen met de omstandigheden speelt het een belangrijke rol in de vorming van cultuur. Het gaat echter fout als een van die elementen gaat overheersen.

Helaas is dat het geval bij de mensen die een bepaald geloof aanhangen, alleen hun geloof is het ware geloof. Eeuwenlang heeft dat tot ellende geleid. Toen kwam de eerste grote stap in de politiek in Nederland. Katholiek, hervormd, protestant, het klonterde samen tot een christelijke partij, integratie. Een grote stap, enkele eeuwen daarvoor staken ze elkaar nog in de fik om hun verwerpelijke gedachtegoed, nu werken ze samen. Helaas denken de moslims net als de christenen in dogma’s. Het zal nog wel even duren voordat ze in de gaten krijgen dat moslims veel meer fundamentele overeenkomsten hebben dan tegenstellingen. Ik denk dat het dan te laat is, het kerkbezoek in kerken en moskeeën neemt sterk af. Begrijpelijk als je geloof het niet toelaat dat je evolutie moet aanvaarden zoals regen en storm.

Politici maakten een fundamentele fout volgens Douwe. Net als bij religie creëren ze verdeeldheid om te kunnen bestaan. Maar verdeeldheid strookt niet met de EU gedachte, hun grootste hobby. Integratie in het dagelijks leven is gelijk aan wat regelmatig in de natuur gebeurt, zo willen we dan ook graag dat allochtonen in ons land integreren. Ook binnen de EU moeten we integreren, behalve als we bellen of een auto kopen in een ander land. Op politiek niveau vindt echter steeds meer differentiatie plaats, meer meningen, meer afscheidingen en partijtjes met hun eigen kleine opgeblazen issues die tot bestaansrecht leiden. Vreemd, bij de wiskunde is integratie het tegenovergestelde van differentiatie. Ik weet dat Nederlanders een collectieve hekel hebben aan exacte vakken, een erfenis van de hippies.

Hoe moet het dan verder?

Democratie $\neq$ Integratie?

Integratie $\neq$ Vrijheid?

Daaruit valt maar één conclusie af te leiden.

Vrijheid = Differentiatie

Barsten en scheuren in het complot in Nederland en de EU?

Ik kan me niet voorstellen dat politieke partijen en vakbonden hier mee uit de voeten kunnen. Iedere dag hoor of zie ik dan ook de bevestiging van mijn afleiding.

Ik praatte er regelmatig met Douwe over. Hij vertelde me veel over hoe de dingen tot stand waren gekomen in het verleden en hoe hij dacht dat het verder zou gaan. Hij hield er een andere mening op na dan ik, maar we voelden elkaar goed aan en bleven doorlopend in gesprek. Historisch besef beschouwden we beide als iets noodzakelijks om fatsoenlijk te debatteren en een eventueel complot te doorgronden. Dankzij zijn kennis kreeg ik meer aandacht voor historisch besef, tot de dag van vandaag. Historisch besef is naar mijn mening de basis voor ontwikkeling en innovatie. We konden elkaar beïnvloeden en ons een beeld vormen van de evolutie binnen de politiek. Belangrijk voor ons omdat het nu een-

maal bepalend is voor wat er met ons land gebeurd. Douwe kwam vaak met harde en ongenueanceerde uitspraken. Hij daagde me daarmee uit, het werd een stijl van communicatie tussen ons. Gooi de knuppel maar in het hoenderhok en vecht het verbaal met elkaar uit, dogma's bestaan niet. Het ging er niet om wie gelijk had, het ging er om dat alles hard-op werd gezegd. Wij ontdekten dat "gelijk hebben" niet altijd een doel hoeft te zijn. Ik leerde heel veel over alles wat hard-op werd gezegd, dat was ik niet gewend.

Op een dag vroeg hij me hoe ik, niet gehinderd door kennis van zaken, over de politieke partijen dacht.

Mijn mening over het CDA, dat geen RDA werd, kende hij.

Ook over de PvdA had ik wel een mening in die dagen.

Arbeiders, zoals vakbonden en PvdA hen wilde zien, sterven uit. Ook arbeiders kregen bezit in de vorm van huizen, auto's en caravans. De gedachte van: "Samen delen, samen sterk" maakte plaats voor: "Ikke, ikke, en de rest kan stikken". Ambtenaren sterven niet uit, maar hun aantal neemt niet toe, de PvdA wordt dus kleiner. Zo zag Douwe het ook.

'Voor het verenigingsleven is steeds minder plaats, het begon bij de sport en het is nog steeds niet opgehouden. Ook partijen en vakbonden krijgen hun portie mee, er is geen plaats meer voor "belangenbehartiging" en "vereniging". Tegenwoordig denkt men in toegevoegde waarde of waarde creatie. 'Lidmaatschap kost geld, wat levert het mij op? Niet te meten in opbrengst? Schrappen dan maar!'

Geheel één op één met wat banken, bedrijven en overheid stimuleren. Wat voor zin heeft het om over werkgelegenheid te praten als je weet dat zoiets een logisch gevolg is van onderschap?

Kortom, waar "de sociale partners" over onderhandelen is niet meer dan schouwspel en hobby. Laten we elkaar vooral in stand houden, de media werken wel mee.'

De vdA stierf volgens mij uit, wat bleef waren de ambtenaren, de P, dat was natuurlijk niet genoeg om een grote partij te blijven.

De gedachten van Douwe over de PvdA kon ik wel bevatten, hij die van mij ook. De strategie om de Marokkanen en Turken tot “Moslims” te transformeren en hun duidelijk te maken dat ze bij de PvdA op de juiste plaats zijn, beschouw ik nog steeds als een enorme blunder.

Hoewel Douwe beslist niet links was aangelegd moest hij me wel zo links en rechts corrigeren. Hij was erg benieuwd naar mijn mening over de VVD.

Ik vertelde hem hoe ik over die club dacht.

‘Er was eens een liberale partij die voornamelijk bestond uit regenten en golfspelers. Het waren overwegend ondernemers, die konden erg veel met dat liberale gedoe, het gaf veel ondernemersvrijheid door minimale controle van de overheid. Die boodschap kwam bij iedereen binnen, minder overheid betekende minder belasting betalen, zelfs de gemiddelde arbeider was daar blij mee. Ze hadden hun plekje in de tweede kamer en merkten dat met het stijgen van de welvaart steeds meer mensen best lid van hun clubje wilde worden. Het waren de dagen dat volwassen mannen en vrouwen hardop riepen dat de particuliere verzekering zo duur was. Niet dat een dergelijke verzekering echt duur was, het ging erom dat je daarmee impliciet riep dat je boven een bepaalde inkomensgrens zat.

De VVD regenten maakten een fundamentele keuze, ze wilden groeien. En ze werden groter en groter. Op een bepaald moment ontdekten ze hoe ze de kiezers konden bespelen. Hun slimste jongen keek regelmatig in de camera, zich kennelijk richtend tot het volk, van die tactiek hadden de andere partijen nog geen kaas gegeten. Ziedaar, een voorsprong door innovatie op de anderen door een nieuw concept waar de media in eerste instantie geen invloed op hadden. Het scoorde enorm. Niet dat het electoraat begreep waar hij het

over had, het ging er veel eerder om dat het leek alsof hij iets direct in de huiskamer vertelde, hij deelde het met het volk. Alleen al deze truc leverde veel stemmen en een historische waarde op. Het clubje was befaamd in netwerken en lobbyen. Het ruidde en luisterde in de wandelgangen en het ging bepaald niet slecht. Toch braken er voor hen ook mindere tijden aan. Van alle clubjes in de tweede kamer waren zij het slechtst in religie, een hoofdvak aldaar. Dat leidde tot weliswaar hardwerkende en betrouwbare leiders, maar die scoorden niet zo bij het electoraat, wel in het bedrijfsleven. Het leven was nog redelijk goed in die dagen, er waren daarom maar weinig ZZP-ers. De hoofdsponsor van de club, een bekende oliemaatschappij, zag de bui al hangen. Met de tegen de camera's pratende leider hadden ze iets nieuws in de politiek gebracht. Gevolg was dat de deskundigheid van de politicus minder relevant werd. Hij of zij moest vooral smoe-len, het publiek kunnen bespelen.

De grote oliemaatschappij stuurde iemand uit hun eigen gelederen die de kar moest gaan trekken. De oliemaatschappij had namelijk belangen, de regentenclub kon veel voor hen regelen op wettelijk niveau.

Opnieuw had de VVD een innovatie in de politiek, niet zo-
maar iemand uit het bedrijfsleven, zelfs een afgevaardigde van de hoofdsponsor. Ook in die dagen wisten de meeste Kamerleden niet hoe het was om te werken in het bedrijfsleven, weer liepen ze achter de VVD aan. De partij werd weer de grootste maar in plaats van minister-president, bleef de afgevaardigde van de hoofdsponsor de partijbaas. Vreemd, vonden veel mensen, maar hij kende een andere waarde toe aan de functie van minister-president.

'Als je directeur van een bedrijf bent ga je toch ook niet op een heftruck werken?' zo was zijn mening. Dat was zijn concept. Voor politieke begrippen een briljante zet, hij kon blijven managen, raakte niet verstrikt in frontdetails en werd gezien als de onbetwiste leider van de club. Dat maakte zijn

club groter en groter totdat hij en zijn netwerk ook met de wetten van de natuur te maken kregen. Plof, een meneer ging er met de vrijheid vandoor, een mevrouw met de trots. Binnen de VVD is de ultieme prestatie bereikt, het is uit elkaar gespat, het lot van iedere liberale organisatievorm. Laten we het de "sociale supernova" noemen. Geheel één op één met de echte wereld. Een universele wet, denk daarbij aan het voorspelbare einde van sterren met een bepaalde massa.

'Drie stromingen, en die vormen een groot complot?'

'Samen met de media, de media en de kiezers zijn harstikke religieus, die praten alleen maar over charismatische leiders en willen hen verafgoden op de tv en na de uitslagen van verkiezingen. Daardoor is samenzwering mogelijk.'

'En de andere partijen?'

'Allemaal uitwerpselen van de eerder genoemde drie, pa. Een gevolg van democratie en vrijheid, totale versplintering en chaos. Er is een vierde partij, in mijn ogen een levensgevaarlijke bedreiging maar ik vrees dat ik de enige ben die het doorziet. Ik denk dat die partij in de toekomst de enige zal zijn, de rest gaat naar de kloten. Tenminste, dat denk ik,' beëindigde ik mijn verhaal.

'Tsjonge.'

'Zeg dat wel.'

Douwe had moeite met mijn gedachten, hij probeerde mij tot andere inzichten te brengen. Dat leidde meteen tot discussie, ik raakte steeds meer betrokken bij wat zich in de tweede kamer afspeelde. Als het dan al geen reality soap is, als het dan allemaal geen doorgestoken kaart is, wat is het dan wel?

Na aandacht komt interesse, na interesse ontstaat betrokkenheid en dat leidt uiteindelijk tot actie. Als die volgorde wordt overgoten met een flinke saus nieuwsgierigheid, dan weet je hoe ik er voor stond nadat Douwe me de nuance had bijgebracht.

Het is leuk om hier in dit souterrain te zitten en na te denken over dit soort zaken. Eigenlijk zit ik hier met de verwachting dat het gaat stormlopen. Ik wil een flinke lading speldjes verpatsen. Marieke, mijn dochter, heeft het geregeld op Marktplaats.nl maar vooralsnog heb ik nog niemand gezien. Een goede reden om nog even verder te mijmeren.

In het begin had Lineke wel eens moeite met de gesprekken over politiek tussen Douwe en mij. Politiek was nu eenmaal niets voor ons. 'Je hebt je nooit voor politiek geïnteresseerd. Komt het door mijn vader?'

'Ja, hij heeft me ervan doordrongen dat ik m'n kop niet in het zand mag steken. Ik ben erover gaan denken en ik vind dat ik een bijdrage moet leveren.'

'Wanneer en hoe wil je daarmee aan de gang?'

'De nachten zijn voor mij de beste momenten, Lien. Dan ga ik er aan sleutelen.'

Van roken en drinken ga je eerder dood, daar twijfel ik niet aan. Maar ik ben ervan overtuigd dat één ding nog slechter voor je gezondheid is, slapen. Ik weet zeker dat je lichaam tijdens je slaap doorlopend wordt overvallen door kwaad-aardige elementen, je krijgt niet zomaar een nachtmerrie. Hoe langer je slaapt, hoe groter de kans is dat je gevangen raakt door kwaad-aardige elementen. Ook hier worden we grootschalig belazerd. Overal zijn cijfers over doodsoorzaken maar lees je getallen over doodgaan tijdens je slaap? Ik denk dat heel veel mensen sterven in hun slaap, het is weldegelijk een meetellende doodsoorzaak. Ze wordt echter weggeschreven onder zaken als hartaanval of beroerte. Er wordt dan even terloops gezegd dat iemand gedurende zijn slaap is overleden, allemaal misleiding.

Mensen moeten slapen, dat spreekt!

Zonder slaap vallen we om, storten we in en kunnen we ons niet meer concentreren. Het is een officiële marteling als we geen gelegenheid krijgen om te slapen. Toch is het niets meer dan vluchtgedrag, toegeven aan een soort van dwangmatige behoefte om de last van het bewustzijn maar even niet te hoeven dragen. Laf, uiterst laf, je moet juist leren om die last te dragen.

Met dat uitgangspunt wilde ik aan het werk, een voorsprong opbouwen ten opzichte van anderen door minder te slapen en meer te denken. Ik heb mezelf getraind om minimaal te slapen. Slapen is een uiterst ongunstig verschijnsel, het is eigenlijk "antileven", mensen plegen doorlopend tijdelijke zelfmoord door te vluchten voor de kracht en onbeheersbaarheid van hun gedachten en transformeren piekeren tot iets negatiefs. Wederom, drierwef laf!

Piekeren is niets anders dan een vertwijfelde poging van de hersenen om overeenstemming met het lichaam te bereiken, piekeren is een zegen. Wie piekert, weet dat de grijze cellen actief zijn en om ordening vragen, niet om vluchtgedrag.

Ik trainde en hardde me door meer in bed te lezen in plaats van slapen. In die nachten leerde ik ook dat nieuwsgierigheid beter is dan intelligentie. Als ik intelligente boeken las moest ik doorgaans al snel tegen de slaap vechten. Als ik bizarre boeken las werd mijn nieuwsgierigheid opgewekt en hield ik het veel langer vol. Het lukte me daardoor steeds beter om met minder slaap toe te kunnen en tegen het eind van de jaren negentig kon ik na een nacht van drie uur slaap zeggen: "Lekker geslapen vannacht".

Het gevolg was dat ik veel bizarre boeken had gelezen en het kostte me wel eens moeite om mijn misvormde gedachten onder woorden te brengen.

Met Douwe kon ik ze goed delen, hij hield me redelijk op het goede spoor en moedigde me aan om de dingen in de juiste proporties te blijven zien. Extreme standpunten hoorde hij graag. Als autodidact had hij zichzelf geleerd om deductief te

denken en redeneren. Je doet een extreme uitspraak en vervolgens onderzoek je of alle gebeurtenissen voldoen binnen de kaders van die uitspraak. Niks nieuws, Einstein deed het ook met zijn relativiteitstheorie. Omdat we beide een voorkeur voor die denk- en redeneerwijze hadden, konden we elkaar shockeren en inspireren, we appeleerden aan elkaars nieuwsgierigheid en mentale flexibiliteit.

De ontwikkeling van het internet was een uitkomst voor mij. Al meteen in het nieuwe millennium – waar de automatiseerders een complot bij de overgang naar het nieuwe millennium hadden gesmeed om nog even flink wat pecunia te vangen – had ik geen radio, tv of krant meer nodig om aan informatie te komen. Eindelijk was ik niet meer afhankelijk van datgene wat instanties en media doorlieten aan info. Ik kon zelf zoeken wat ik wilde. Ongetwijfeld nog steeds geselecteerd, maar wel minder gekleurd. Heldere info zoeken, toetsen en vergelijken. Op deze wijze vergaarde ik steeds meer kennis, jarenlang. In die nachten leerde ik dat kennis alleen maar dient om te vergelijken, niet om te weten. Als er mensen zijn die hun kennis als wet uitdragen, zijn ze gestopt met hun ontwikkeling. In die jaren begon ik ook mijn eerste correlatie- en regressiemodellen in mijn pc te bouwen. Ik had de wiskundige kennis en eindelijk kon ik mijn parameters activeren en bestanden vullen met de eindeloze stroom van data van internet.

Jan Willem, mijn zoon, praatte ook steeds meer met zijn opa naarmate hij ouder werd. Als kind vertoonde hij al opvallend gedrag, hij beschikte over veel creativiteit en ondernemerschap. In zijn jaren op de basisschool zette hij een handel in wieldoppen op. Ooit vond hij er een langs de kant van de weg, een mooie sierdop. Ik suggereerde dat zo'n ding nog wel eens wat kon opleveren. Samen gingen we naar een handelaar, de man bood vijf gulden en Jan Willem kreeg de

smaak te pakken. Hij trok er op uit om wieldoppen te vinden. Daar was geld mee te verdienen maar de inspanning was groot. Ook het toeval speelde een rol. JW had echter toen al een afwijkende mening over toeval, hij kon dat ook bewijzen. Toen ik merkte dat hij de handigheid kreeg om vervormingstructuren in wegen aan te brengen die meer losschietende wieldoppen opleverden schrok ik. De combinatie van zijn minachting voor het begrip "toeval" en gevoel voor innovatie brachten hem steeds dichterbij de auto's. Langs de kant van de weg was het gevaarlijk, zeker op de plaatsen waar hij wegwerkzaamheden ten bate van zijn omzetgroei had uitgevoerd. JW luistert wel naar mij maar doet er doorgaans niets mee. In die dagen nog wel, voor zijn puberteit nam hij me nog serieus. Hij verzoon een werkwijze die minder gevaarlijk was. Innovatie naar een veiliger proces betekende voor hem dat hij de wieldoppen vooraf van de velgen verwijderde.

'Een grote verbetering, pa. Ik kan de weg ongeschonden laten en kom alleen nog maar bij stilstaande auto's. Veel beter voor veiligheid en milieu. Zou ik daar subsidie voor kunnen krijgen?'

Uiteraard was deze werkwijze niet correct, hij was nu eenmaal geen bankier of projectontwikkelaar. Ik moest hem het nodige bijbrengen over normen en waarden. Tot op de dag van vandaag heb ik daar spijt van, zijn besef voor normen en waarden hebben hem, als topsporter, doorlopend in moeilijkheden gebracht, althans in Nederland. Straks komt hij me bezoeken op deze plek, samen gaan we dan naar Douwe.

Lineke gaat met haar moeder naar Heiloo. Een mooie gelegenheid voor JW en mij om Douwe te bezoeken, we zullen het rijk voor ons hebben. Het geldt dat de speldjes opleveren besteden we aan kaarsen, Red Bull, noga, vis, bier en vlees. Dat zijn de ingrediënten die we nodig hebben om goed te denken en redeneren. Ik heb namelijk een plan, een plan om een statement te maken. Daaraan wil ik gestalte geven. Vol-

gens mij heeft Douwe JW gewaarschuwd, hij moet zijn vader in de gaten houden. Hij speelt de rol van de “magister emissarius”, de meesterspion. Ik vind het niet erg, ik heb jaren op hem gelet, dan mag hij nu wel eens op mij letten. Ik heb nooit al te goed op hem gelet en ga ervan uit dat hij daarom ook niet scherp op mij zal zijn. Dat biedt ons beide mogelijkheden, vrijheid is en blijft iets moois als de onvrijheid aanwezig is.

Dit lege oude souterrain, waar ik ooit eens als Twents sprekende jongeling heb gewoond, is een goede plek voor mij om na te denken en handel te drijven. Ik zit hier om mijn gedachten te ordenen, moeilijk. Ik heb wel een idee hoe het verder moet. Douwe en JW schrokken in eerste instantie van mijn plan, later zagen ze er wel wat in. Volgens mij zien ze er niets in, ze willen echter voorkomen dat ik alleen op pad ga. Douwe voelt zich verantwoordelijk, hij heeft mij politiek bewust gemaakt.

“Aan wie ligt het nu allemaal?”

Dat was de vraag die we ons hadden gesteld. Nadat we “het” hadden gedefinieerd als “de crisis” hielden we ons afzonderlijk bezig met onderzoek en analyse. Wij realiseerden ons dat een schuldvraag een universeel vraagstuk is, al eeuwen oud. Lang geleden hadden mensen te duchten van de pest, watersnood, misoogsten, oorlogen, allemaal ellende die onmiddellijk tot grote aantallen doden leidde. Men had allerlei goden voor allerlei mogelijke calamiteiten ontwikkeld en benoemd. De bedoeling was dan dat je offerde aan zo’n god. Dat werkte heel behoorlijk maar naarmate de tijd vorderde werd het steeds ingewikkelder. Religie is universeel maar de goden waren vaak plaatselijk en gekoppeld aan cultuur. Er ontstond keuzestress. Voordeel was wel dat, als het fout

ging, allerlei motieven verspreid raakten in een oneindige wirwar van geneuzel over welke god het had laten afweten. Zeker de Romeinen deden niet moeilijk over vreemde goden uit de gebieden die ze veroverden. Integendeel, er kon wellicht iets bijzitten waar je wat mee kon, zo goed vonden ze hun eigen goden niet. Daarom regelden ze het zo dat allerlei religies werden toegelaten, maar de keizer was de opperpriester, de pontifex maximus.

Met de komst van het christendom als staatsgodsdienst, aan het einde van de vierde eeuw, werden alleen in Rome al tientallen godsdiensten verboden, revolutie! Het sluiten van de tempel van de Vestaalse maagden vond niemand erg. Na de keizerin hadden deze doorgaans aantrekkelijke dames veel macht. Ze waren uiteraard maagden, een voorwaarde. Vrouwen die veel te zeggen hebben en maagd blijven, hebben weinig betekenis voor gezonde vitale mannen.

Het elimineren van andere afgoderijen viel wel eens wat moeilijker. Zo was de Mithras-cultus iets voor echte mannen, een soort RTL 7 in de antieke tijd. Een volhardende groep die graag elite wilde blijven. Iedere gemiddelde slaaf kon christen worden. Voor Mithraïst moest je verder studeren.

Toch werd het christendom de verplichte godsdienst in het Romeinse rijk. Natuurlijk namen de rampen daardoor niet af. In plaats van het geneuzel over de verschillende goden werd nu alleen nog maar over die ene god gepraat. De grote vraag was dan ook "Waarom beschermt onze lieve heer ons niet? Wij zijn toch de schaapjes?"

'Het is een straf van God,' riepen de eerste vertwijfelde geestelijken toen ze moesten uitleggen waarom halve steden waren uitgeroeid door pest, honger of oorlog. Ze moesten op eens allerlei vragen beantwoorden omdat ze zich eeuwenlang hadden uitgesloofd voor een monotheïstisch godmodel. Nu was het dan eindelijk zover, en nu werden ze doodgegooid met vragen waar ze zich niet op hadden voorbereid. Innovatie, progressie en anticipatie was ook in die eerste

dagen al niet hun sterkste kant. Op het "God straft ons" werd al snel de vraag van de kersverse christenen gesteld: 'Waarom dan?' De voorloper van: "Aan wie ligt het nu allemaal?"

Ook dat was weer een lastige vraag voor de onervaren clerus. De eerste gelovigen waren nog niet zo lamgeslagen als in de eeuwen daarna. Bovendien had het geen zin om tegen analfabeten te roepen dat "het geschreven" stond. De schaapjes misten de offers vooraf om ellende te voorkomen. Tot op de dag van vandaag vinden we preventief onderhoud aan een auto iets gewoons, we gaan na twintigduizend kilometer weer naar de garage. Maar bij religie hebben de christenen de preventieve gedachte, offeren dus, zomaar overboord gegooid en ingeruild voor bidden en biechten, het smeek- en spijtmodel, achteraf, correctief dus.

In het oude testament van de Bijbel was veel over het offeren geschreven. Koortsachtig dacht de jonge clerus na over dit probleem. Hoe moest het aangepakt worden? De kreet: 'God is boos en straft ons', leidde al snel tot weerstand: 'Jupiter, Minerva, Diana, Apollo, ik kan me niet herinneren dat die ooit boos op ons zijn geweest.'

In de oude Griekse verhalen is een duidelijke lijn, evolutie. Eerst aanvaarden de mensen de grillen van de goden, later komen de verhalen van dappere mannen die de goden durven te weerstaan. God is ook maar een beetje aan het wedden met de duivel en laat Job creperen. Een test, laat me niet lachen. Misschien moesten we die oude beelden toch maar weer eens opgraven. Het is niet leuk om iedere keer maar weer te horen dat God boos is zonder dat we snappen waarom.'

Van de Zuid Amerikaanse offerculturen wisten ze natuurlijk nog niets, maar Moloch Baal was ook één god. Die kon je zomaar je moeizaam opgevoede kinderen wegnemen als hij, volgens de priesters, link werd. De monotheïstische Moloch Baäl haalde het destijds niet als super hoofdgod omdat het slecht was voor de oudedagsvoorziening van de mensen.

Kinderen waren in die dagen je pensioen. Bij culturen met kinderooffers was je als bejaarde gedoemd te blijven werken. Sommige geestelijken hadden in hun grote enthousiasme verteld over het verhaal van God, die eiste dat Abraham zijn zoon Izaäk moest offeren. Door hun analfabetisme konden de mensen alles goed onthouden. Het zou nog wel eens helemaal fout kunnen lopen als enkele slimmeriken verbanden zouden gaan leggen tussen Moloch Baäl en God, beide tuk op geofferde kinderen en dus anti Zwitserlevengevoel voor den werkende mensch op dees aard. Een dramatische ontwikkeling voor de clerus dreigde. Toch vonden ze een werkend oplossingsmodel. In de drie voorgaande eeuwen werden ze zo nu en dan vervolgd, meestal als gevolg van hun eigen bekeringsdrift of opstandige houding tegen de keizer, als pontifex maximus de baas over alle religies. Een paus in het kwadraat die het wel eens zat was met die belerende en verdoemenis voorspellende christenen. Zo werkte dat totdat een bepaalde keizer meende om toch maar alles op het christendom te gooien. Mooi voor hem, maar het luidde het einde van het Rijk in. Eindelijk waren de christenen volledig vrij en nu wilden ze zelf ook wel eens vervolgen. Dus moesten de gnosisten, de Arianen, de Nestorianen, de kopten en de aanhangers van Pelagius er aan geloven. Alle ellende op de wereld werd veroorzaakt door hun haereses, hun ketterse wijze van denken. Het uitroeien ging hen goed af maar de pest, oorlogen en hongersnood werden er niet minder om. Omdat er steeds minder oorzaken aan te wijzen waren kwam op een goede dag iemand op het ultieme idee om de joden altijd overal de schuld van te geven. De joden waren sowieso al een beetje vreemd, ze kleeadden zich anders, ze dealden in pecunia en waren daardoor vaak rijk. Bij uitbraken van de pest gingen er veel minder joden dood dan anderen. Dat was de grote fout van de joden in die donkere middeleeuwen, ze wisten altijd te overleven dus kon je ze ook altijd weer de schuld van iets geven. Als ze ook gewoon dood waren ge-

gaan aan de pest en hongernood waren ze veel meer buiten schot gebleven. Maar nee, ze wilden zich onderscheiden en leefden proper, aten koosjer en kregen dus de reputatie dat ze niet deugden. De logica in die tijd was dat, als jij niet leed onder een ramp, jij de veroorzaker was. Je had een pact met de diabolus gesloten.

Op basis van historie zijn de joden dus verdacht. Temeer omdat veel joden ook Israëliet zijn, een volkje dat gek op vechten is. Wellicht hebben ze een geheime orde die wereldwijd aan de touwtjes trekt. De Palestijnen denken dat het zo is en in Amerika zijn ook veel mensen die dat geloven. Persoonlijk geloof ik het niet, hoewel ik moet toegeven dat ze er de infrastructuur en hardware voor hebben.

Met als vraagstuk: "Aan wie ligt het nu allemaal?" zou Douwe de joodse geschiedenis analyseren. Van historisch belang, maar wij zijn niet van plan om terug te vallen in de tijd door te roepen dat het aan de Joden ligt. De tijd van de pogroms tegen joden is voorbij.

Waar moest JW zijn onderzoek op richten?

Aanvankelijk richtte hij zich op een leeftijdscategorie. Alle ongeschoolde of gefrustreerde mannen tussen de twintig en veertig jaar zonder hoop, trots en toekomst. Zonder mijn model te gebruiken kwam hij al tot opmerkelijke feiten. Dat soort mannen zitten overal. In het Midden-Oosten, Afrika, Zuid-Amerika, Rusland en Oekraïne zijn de concentraties het hoogst. Daar vindt ook het meeste geweld plaats. JW ontdekte dat er een causaal verband is tussen armoede, angst door onwetendheid en geweld. En dat geweld wordt door deze leeftijdscategorie wereldwijd uitgeoefend.

In de westerse speelt zich hetzelfde af. Daar heeft men deze groep echter weten te isoleren, ze zijn in voetbalstadions te vinden waar ze kopen toegevoegde waarde te creëren door kijkcijfer verhogende acties.

Ik heb hem herinnert aan de vraag: "Aan wie ligt het nu allemaal?"

Vooraf omdat hij weigerde mijn model te gebruiken, praatte ik op hem in. Dit soort mannen waren een gevolg, geen oorzaak. Onwetende onzekere mannen die eenvoudig zijn te manipuleren door ze een geweer of vlag van een voetbalclub te geven. De leiders doen dat omdat ze zich nog steeds krijgsheren voelen, oorlog is hun ding en daar willen ze niet van afwijken omdat ook zij verder niets voorstellen. Volgens mij had het niets met de wereldwijde crisis te maken.

'Dan ligt het toch aan de mannen in het algemeen?' stelde hij. 'Wat is hun drive?'

'Vrouwen,' was mijn mening.

Zonder mijn model toetsten we deze uitspraak. JW beroept zich op mannen als Berlusconi, prins Albert en Strauss Kahn. Soortgelijke mannen lopen overal rond. Een soort van opgeschoven pedofilie gaat overheersen. Voordeel is dat ze nog op hoge leeftijd vitaal en actief zijn, vermoedelijk door een uitgesteld diep verlangen. Nadeel is dat ze zich ten finale niet meer kunnen beheersen. Voorwaarde voor oudere mannen is dat ze erg rijk moeten zijn, alleen met een flinke buidel geld zullen de lady's zich ter dekking melden.

'Dat wordt me te abstract,' vond JW.

'Met mijn model kun je het fijnmaziger krijgen,' suggereerde ik.

'De Japanse ellende met de Tsunami kwam wel heel goed uit voor de Amerikanen, de Gringo's. En omdat ze veel verstand van bommen en tektoniek hebben denk ik dat het de moeite waard is om mijn onderzoek op de Amerikanen te richten. De Gringo's moeten vertwijfeld zijn. Ze hebben steeds minder mogelijkheden om munten binnen te halen dus gaan ze maar bijdrukken. Ook dat kan men niet eeuwig blijven doen, dan is er nog maar één oplossing, iedereen meetrekken in hun eigen shit. Een eeuwenoud concept en gelukkig voor hen geloven ze in Europa nog steeds in de uitspraken van

Amerikaanse rating bureaus. Zo krijgen we de bizarre situatie dat de Europeanen wel of niet geloven dat het goed gaat met hun economie omdat de Amerikanen het zeggen.'

'Juist voor zoiets kun je mijn model geweldig gebruiken, zoon.'

'Gebruik jij je model maar, pa. Ik wil het op mijn manier doen.'

JW ging verder en ontdekte dat de Amerikanen zich overal mee bemoeiden. Als het al geen wapens zijn dan is het wel hun gedachtegoed dat naar bewapening moet leiden. Ook het in bezit mogen hebben van een wapen in eigen land kent alleen maar een economische grondslag. Als je producten wilt innoveren en exporteren, lukt dat alleen met een sterke thuismarkt.

JW zou het verder uitzoeken, later in de middag zullen we onze bevindingen delen en tot een gemeenschappelijke slotsom komen.

Mijn inbreng kent een brede opzet. Ik heb niet voor een specifiek land of groep gekozen. Op basis van historie of vermoedens kan men onderzoek doen. Een deductieve werkwijze. Gevaar daarbij is dat de grondgedachte te sterk gaat overheersen, men blijft zoeken naar bevestiging van een eigen stelling en daardoor komt zowel de objectiviteit als de aandacht voor andere verschijnselen in het gedrang.

Een inductieve werkwijze geeft me de mogelijkheid om een breed onderzoek uit te voeren. Daarbij beschouw ik de afzonderlijke gebeurtenissen als basis. Het gaat om verbanden, om oorzaak en gevolg, kortom, het gaat om regressie en correlatie. Al jaren vul ik dat model met gebeurtenissen. Rampen, uitspraken, oorlogen, nederlagen, overwinningen, sport, politiek, beurs, noem het maar op. Het leidt tot verbazingwekkende uitkomsten, onze bijeenkomst zal ons veel verder brengen. We zien dat als het macroniveau. Het is belangrijk om te weten hoe het op dit niveau in elkaar steekt. We weten echter ook dat we er niet veel invloed op kunnen uitoefenen.